

Масликова О.С.

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Українська фольклористична термінологія не була ще предметом монографічного дослідження [1], досі немає спеціального словника [2], а терміни з фольклористики включаються до словників літературознавчих термінів [3]. Саме так поступила і автор цієї статті у нещодавно виданому словнику [4].

У творах М. Грушевського термінологія з галузі фольклористики представлена досить повно. Серед засвідчених нами і внесених до словника майже тисячі термінів і номенклатур, які стосуються: назв творців, виконавців та дослідників і видавців фольклору; назв типів і різновидів творів словесного фольклору (українського, ін. слов'янських і неслов'янських народів); назв творів різних тематичних напрямків словесного фольклору; назв з галузі фольклорної поетики та тропіки і ін.

Для називання поняття “фольклор” М. Грушевський використовував кілька термінів: “фольклор”, “усна література”, “усна словесність”, “народна словесність”, “народна творчість”, “усна традиція” [5]. Всі ці терміни вживались в українській літературній мові кінця XIX – поч. XX ст. І. Я. Франком [6], М. П. Драгомановим [7] та іншими українськими вченими. І хоча існувало, як бачимо, кілька термінів, та М. Грушевський, (як, до речі, і І. Я. Франко) надавали перевагу термінові “фольклор” (“фолькльор”). Термін “фольклор” у творах М. Грушевського засвідчено нами майже 50 разів, а всі інші – вживаються по кілька разів. Лише термін “усна (народна) творчість” і “народна творчість” вживається М. Грушевським відповідно 10 разів і 15 разів. Цей термін (як паралельний до “фольклор”) іноді вживається і в сучасній фольклористиці [8]. Проте незручність його відчувається в тому, що від нього не можна утворити похідних, що він громіздкий. Термін “усна література” взагалі невдалий, бо неправильно орієнтує читача, бо “література” – це те, що записано літерами. В цьому плані хибними є і терміни “усна словесність”, “народна словесність”. Адже рідко вживаний нині термін “словесність” означає і художню літературу, і фольклор, і філологію взагалі (літературознавство, мовознавство, стилістику і т. п.) [9]. Термін “усна традиція” (в І. Я. Франка “усна людова традиція”) хоч і зустрічається зрідка на початку XX ст. у дослідженнях західноукраїнських вчених [10], але згодом втратився, бо йому бракує точності.

Отже, своїм послідовним вживанням терміна “фольклор” М. Грушевський значно спричинився до утвердження його в сучасній фольклористиці. Вживаються в творах М. Грушевського кілька термінів для називання творців та дослідників фольклору. Це вживані в сучасній українській фольклористиці з тим же значенням терміни “кобзар”, “фольклорист”, “міфолог” [11]. Один раз зафіксований нами у працях М. Грушевського термін “міфологіст” у значенні “міфолог”, але перевагу, слід думати, надавав учений останньому, бо він частіше вживаний (засвідчено 10 разів) і зустрічається у найпізніших працях М. Грушевського.

Про повноту фольклористичної термінології М. Грушевського (до речі, він вживає і термін “фольклористика”) може свідчити, наприклад, термінологія, пов'язана з поняттям “народна пісня”. Вживаючи цей термін як назву родового поняття, вчений подає ряд загальних термінів, що пов'язані з поняттям “народна пісня” (“народна пісенна творчість”, “народна пісенність”, “пісенний вірш”, “пісенний мотив”, “пісенний образ”, “пісенний ритм”, “пісенний розмір”, “пісенний склад”, “пісенний твір”, “пісенний текст”, “пісенна форма”, “піснетворчість”, “приспів”, “заспів” і ін.), а також цілу систему термінів, які диференціюють різновиди народних пісень. Чи не найбільшу групу термінів складають назви обрядових та календарно-обрядових пісень: “пісня обрядова”, “пісня обрядова весільна”, “пісня коровайна”, “пісня обжинкова”, “пісня обжиночна”, “пісня косарська”, “пісня гребецька”, “пісня робоча”, “гаївка”, “весняна пісня”, “веснянка”, “купальська пісня”, “кличальна пісня”, “волочобна (волочільна) пісня” [12], “пісня хороводна”.

Детально аналізує М. Грушевський обрядово-релігійні пісні, називаючи їх “побожними піснями”, “релігійними піснями”, “різдвяними піснями” і виділяючи окремо “колядки” (“коляди”) – “болгарська колядка”, “величальна колядка”, “величання колядкове”, “галицька колядка”, “гуцульська колядка”, “пісня-колядка”, “космічна колядка”, “колядна пісня”, “румунська колядка”. Функціонують у творах М. Грушевського ще такі терміни, пов'язані з поняттям “колядка”: “колядковий герой”, “колядковий мотив”, “колядковий репертуар”, “колядко-щедрівчаний репертуар”, “колядковий розмір”, “колядковий цикл”, “колядницьке оповідання”. Поряд із терміном “щедрування”, “щедрівка” вчений вживає з цим же значенням термін “новорічна коляда”. І це не випадково, бо як зазначає він сам, первісні східнослов'янські (язичницькі) коляди були новорічними, а лише потім були перенесені на свято Різдва [13]. Нині термін “новорічна коляда” майже не вживається, а поширений термін “щедрівка”, який чітко розмежовує ці два різновиди обрядово-релігійних пісень. Окремо виділяє М. Грушевський “ритуальні пісні” або “культові пісні”, називаючи серед них “пісні жалісні”, “пісні похоронні”, “похоронні плачі”, “плачі солові”, “голосіння”, “голосіння - закляття”, “пісні - плачі”, “пісні - молитви”, “пісні - закляття”.

Серед “мирських пісень” або “світських пісень”, у термінології М. Грушевського розрізняються “ліричні пісні”, “забавні пісні”, “святочні пісні”, “пісні застільні”, “пісні величальні”, “пісні славні”, “пісні - колядки”, “пісні гумористичні”, “пісні іронічні”, “пісні про кохання”, “коломийки”, “бабські пісні”. Іноді у працях М. Грушевського виступають синонімами терміни “пісня історична”, “пісня епічна” та “пісня героїчна”. Це, мабуть, трапляється тому, що названими термінами він користується насамперед при аналізі “билин” та “дум”, які є своєрідними піснями, що виконувались під акомпанемент народних інструментів, або ж речитативним солоспівом. Говорячи про “билини”, М. Грушевський чітко розрізняє найдревніші східнослов'янські “героїчні билини” докиївського та київського періоду і “великоруські билини” [14]. З дос-

лідженням „билини” пов’язано цілий ряд понять, які не обходять учений в своїх працях, вживаючи відповідні терміни („билинна література”, „билина - новела”, „билинна пісня”, „билинна поезія”, „билинний стих”, „билинна повість”, „билинна поема”, „билимне оповідання”, „билинний епос”, „билинний твір”, „билинна біографія”, „билинна традиція”, „билинна епіка”, „богатирський билинний епос”, „билинна тема”, „билинна форма”, „билинний варіант”, „билинний герой”, „билинний образ”, „билинний мотив”, „билинний речитатив”, „билинний ритм”, „билинний стиль”, „билинний текст”, „билинний цикл”, „билинний епізод”, „богатирська билина”, „богатирська пісня - билина”).

М.Грушевський вважає, що „українські думи” виникли в Україні під кінець ХІУ ст. на основі „невольницьких псалмів”, „невільницьких пісень” та „плачів” і під впливом аналогічних сербських історичних пісень та дум [15]. Однак він стверджує, що „речитатив” (як особливий спосіб виконання дум) був відомий у початковий період розселення української людності [16] і особливо яскраво виявився зокрема у „Слові о полку Ігоревім” [17].

Отже, огляд лише трьох тематичних груп („фольклор”, „творці та дослідники фольклору”, „народна пісня”) фольклористичної термінології таврів М.Грушевського свідчить про те, що у нього була вже сформована ця термінологія як система, в якій наявні майже всі сучасні терміни і номенклатури як з погляду повноти їх набору [18], так і з погляду фонетико-морфологічного оформлення. Продуманим і послідовним уживанням термінів з галузі фольклористики М.Грушевський сприяв утвердженню їх у сучасній українській літературній мові [19].

Література

1. Можна назвати лише окремі статті з історії української літературознавчої термінології, в яких автори частково звертались до розгляду фольклористичних термінів. Див. напр: Регушевський Є. С., Історія вивчення та сучасні проблеми української літературознавчої термінології (“Учёные записки Симферопольского государственного университета”, №3 (42). Симферополь. – 1997. с. 96-102). Див. ще Карпова І. Назви творів дитячого фольклору. Зб. Українська термінологія і сучасність, вип. IV, К., 2001, с. 240-242.
2. Вперше питання про систематизацію сучасної української фольклористичної термінології та необхідність створення спеціального словника термінів з галузі фольклористики висловив Є. С. Регушевський у своїх статтях: Регушевський Є. С., Аспекти вдосконалення термінології української фольклористики (“Фольклор у духовному житті українського народу”. Львів.-1991. с. 9-10); Регушевський Є. С., Принципи укладання словника української фольклористичної термінології (“Нові підходи до філології у вищій школі”. Запоріжжя. 1998. с. 33-34).
3. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. К. – 1965. 431 с.; Літературознавчий словник-довідник. К. – 1997, 750 с.; Українська літературна енциклопедія. Том 1. К. – 1988, 534 с.; Том 2. К. -1990, 574 с.; Том 3. К. – 1995, 495 с. Див. також: Пінчук С. П., Регушевський Є. С. Словник літературознавчих термінів Івана Франка. К. – 1966, 272 с; Деркач В. В. Словник філологічних термінів Михайла Драгоманова. Кременчук. 2000. 186 с.
4. Масликова О. С., Словник філологічної термінології і номенклатури творів М. С. Грушевського. Сімферополь. 2002. 256 с.
5. Тут і далі всі терміни цитуються за “Словником філологічної термінології і номенклатури творів М. С. Грушевського” О. С. Масликової.
6. Пінчук С. П. Регушевський Є. С. Словник літературознавчих термінів Івана Франка, с. 253, 259.
7. Деркач В. В. Словник філологічних термінів Михайла Драгоманова, с. 172.
8. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. К. – 1965. с. 230 – 231; Грицай М. С. і ін. Українська народно-поетична творчість, К. 1985, 358 с.; Літературознавчий словник-довідник, К. 1997, с. 488.
9. Лесин В. М. Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів, с. 347.
10. Див., напр., працю В. Гнатюка “Українська народна словесність” (Львів, 1917 р.).
11. Ці терміни послідовно вживали також І. Я. Франко (Див. згадуваний вище “Словник літературознавчих термінів Івана Франка”. с. 106, 140, 259), М. Драгоманов (Див. згадуваний вище “Словник філологічних термінів Михайла Драгоманова”, с. 52, 86, 172).
12. В “Літературознавчому словнику-довіднику” (с. 141) цей термін пишеться “волошебна пісня”.
13. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т. 1, 1993, с. 214.
14. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т. IV, кн. 1, К., 1994, с. 194- 208, 233 – 249, 257 – 275.
15. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т. 1, К., 1993, с. 113.
16. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т. 1, с. 130.
17. Грушевський Михайло. Історія української літератури. т. II, К., 1993, с. 187.
18. Ні у творах І.Я.Франка, ні у творах М.П.Драгоманова такої повноти фольклористичної термінології немає. Див. згадані нами вище словники С.П.Пінчука та Є.С.Регушевського і В.В.Деркача.
19. Майже всі засвідчені у творах М.Грушевського фольклористичні терміни в початку ХХ ст. уже послідовно функціонували як стабільні (Див. Возняк Михайло. Історія української літературної мови. т. 1, Львів, 1920 р., с. 7, 24, 25, 27, 55, 56, 58, 60, 113, 115, 187, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 228, 236,

241, 247 і ін. Див. також систему фольклористичних термінів у підручнику Грицяя М.С. і ін. „Українська народно-поетична творчість”, К., 1983).